

Gedachten over onze tijd

VAN TOMMY WIERINGA VERSCHENEN

- Dormantique's manco* (roman, 1995)
Amok (roman, 1997)
Alles over Tristan (roman, 2002)
Joe Speedboot (roman, 2005)
Pleidooi voor de potscherf (reisnotities, 2005)
Ik was nooit in Isfahaan (reisverhalen, 2006)
De dynamica van begeerte (essays, 2007)
Caesarion (roman, 2009)
Ga niet naar zee (verhalen, 2010)
Dit zijn de namen (roman, 2012)
Een mooie jonge vrouw (Boekenweekgeschenk, 2014)
Honorair kozak (reisverhalen, 2015)
The Fish Pond Song (met Jeroen Kooijmans, gedichten, 2016)
Vrouwen van de wereld (verhalen, 2016)
De dood van Murat Idrissi (roman, 2017)
De heilige Rita (roman, 2017)
Dagboek van een jaar (h.c., nieuwjaarsgeschenk
De Bezige Bij, 2018-2019)
Dit is mijn moeder (verhalen, 2019)
Totdat het voorbij is (verhalen, 2019)

GEDACHTEN
OVER
ONZE TIJD

Tommy Wieringa

2021

DE BEZIGE BIJ
AMSTERDAM

Copyright © 2021 Tommy Wieringa
Omslagontwerp Rouwhorst + Van Roon
Foto auteur Stephan Vanfleteren
Vormgeving binnenwerk en schutbladen Martien Frijns,
Doetinchem
Zetwerk Peter Verwey, Heemstede
Druk Wilco, Amersfoort
Bindwerk Abbringh, Groningen
ISBN 978 94 031 2391 2
NUR 301

debezigebij.nl

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk van de Forest Stewardship Council (FSC®) mag dragen.
Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Woord vooraf

Een romanschrijver die ook voor de krant schrijft heeft twee horizonnen: een ver weg en een dichtbij. Het ene oog is op de eeuwigheid gericht, het andere op de krant van zaterdag. Het verschil tussen 90 grams romandrukpapier of 45 grams krantenpapier laat hem onverschillig; het maakt de nachtegaal volgens Tsjechov niet uit of hij zingt in een eik of in een struik.

Het schrijven van een roman geeft je vaak het hopeloze gevoel dat je hem nooit zult voltooiën. Altijd duw je iets zwaars voor je uit of sleep je iets doods achter je aan. Licht is het nooit. De hier verzamelde stukken vertegenwoordigen misschien iets van de lichtheid die een schrijversleven ook nodig heeft. Geprikkelde bemoeienis met de waan van de dag en vrolijkheid om het ijdele menselijke bedrijf.

Vaak wordt je de terechte rotvraag gesteld of de roman niet onder het krantenwerk lijdt. De even wijze als vertwijfelde Palinurus boog zich in *Het rusteloze graf* ook over die kwestie.

Hoe meer boeken we lezen, hoe duidelijker het wordt dat de ware functie van een schrijver het produceren van een meesterwerk is, en dat elke andere taak betekenisloos is. Dit zou duidelijk moeten zijn:

hoe weinig schrijvers zullen het echter toegeven of bereid zijn, als ze de gevolgtrekking gemaakt hebben, het project glanzende middelmatigheid waaraan ze zich gezet hebben terzijde te leggen! Schrijvers hopen altijd dat het volgende boek hun beste zal worden, en ze willen niet onderkennen dat zij door hun huidige manier van leven ervan weerhouden worden ooit iets beters te scheppen. Elke zijsprong in de journalistiek, het omroepwerk, de propaganda en het schrijven voor de film is, hoe grandioos ook, gedoemd tot teleurstelling. Ons beste kunnen daaraan te geven is een extra dwaasheid, omdat we daarvoor zowel goede als slechte ideeën tot de vergetelheid veroordelen. Het ligt in de aard van zulk werk om niet duurzaam te zijn, en het zou nooit aangepakt moeten worden.

(Vertaling Joyce & Co)

Het project glanzende middelmatigheid... En toch, en toch. Eénmaal per week iets afhebben, een deadline halen over een actueel onderwerp dat je direct met de wereld van alledag verbindt, brengt ook acuut schrijfplezier en broodnodige gevoelens van triomf met zich mee. Je hebt deze week in elk geval iets voltooid, je mag je verheugen op de krant van morgen – de fles kan open.

Ik schreef de stukken voor *NRC Handelsblad* in een tijd van grote veranderingen. Aan onderwerpen geen gebrek. Autoritaire populistten winnen overal terrein. Gewapend met cynische algoritmen, bots en trollenlegers die onop-

houdelijk desinformatie en nepnieuws verspreiden, zaaien ze angst, haat en verdeeldheid onder de verwarde bevolking. Het sociale weefsel rafelt. De gevolgen van de klimaatcrisis zijn zichtbaarder dan ooit, op het boerenland laten de schadelijke neveneffecten van de agro-industrie zich niet langer bagatelliseren en de biodiversiteit neemt spectaculair af. En alsof we niet al genoeg aan ons hoofd hadden, duikt er halverwege dit boek ook nog een *dark horse* op, SARS-COV-2 geheten, kortweg COVID-19. Het coronavirus herschikt het speelveld drastisch, door de pandemie verdwijnen veel andere problemen al dan niet tijdelijk naar de achtergrond.

Tijd van duizelingwekkende veranderingen...

Ook al loopt dit boek in zekere zin goed af – aan het eind heeft bijvoorbeeld Donald Trump de Amerikaanse presidentsverkiezingen verloren en een coup poging zien falen, én wordt de bevolking tegen COVID-19 gevaccineerd –, het is allemaal kinderspel in het licht van de klimaatcatastrofe die zich in onze tijd in al zijn gruwelijke majesteit ontvouwt. De hoeveelheid koolstofdioxide in de atmosfeer zal nog generaties lang onze beste krachten vragen en het leven op de planeet nog eeuwenlang ontwrichten, zodat we alleen maar mogen hopen dat onze geschiedenis zich nog eens zal herhalen.

Het schip Europa

Over zijn geliefde Curaçao schreef Boeli van Leeuwen dat het ‘permanent naar de bliksem’ ging. Vanaf zijn vroege jeugd, toen hij de lamentaties van zijn vader aanhoorde die als districtsmeester de begroting voor het gouvernement niet rondkreeg, tot en met zijn jaren als bestuurssecretaris van de Antillen, op Curaçao was het altijd vijf voor twaalf. Sinds Johan van Walbeeck in 1634 ‘met merkbare tegenzin’ voet aan wal zette was Curaçao onafgebroken bezig ten onder te gaan.

Het eiland vertoont gelijkenis met het continent aan de overzijde van de oceaan, dat ook permanent naar de bliksem gaat. Inzake Europa lijd ik intussen aan iets wat je ondergangsmoeheid zou kunnen noemen. Ook al zijn de gevaren van rechts-nationalistische rattenvangers en illiberale democratieën in de Europese familie reëel, de echte ondergang duurt wat te lang om me op het puntje van mijn stoel te houden. Als iemands dood te vaak wordt aangekondigd, ga je er vanzelf een beetje naar verlangen.

Het verenigde Europa hompelt van meet af aan van crisis naar crisis. De kredietcrisis werd opgevolgd door de Griekse staatsschuldencrisis, waar de vluchtelingencrisis overheen kwam, die weer uitmondde in de Brexit en de archaïsch-regressieve tendensen in Polen en Hongarije – ik werd er

gaandeweg een wat vermoeide Europeaan van, die snakte naar een uitkomst, om het even welke.

In de zomer reisden mijn geliefde en ik met onze dochters (zeven en acht jaar oud) per trein door Europa. Wat de founding fathers van de EU en hun opvolgers nalieten, besloot ik mijn dochters bij te brengen: *liefde* voor het oude continent. Ik wilde hartstochtelijke Europeanen van ze maken, maar realiseerde me dat de reis vooral langs landen voerde waar een agressieve afkeer van de Europese Unie heerst. In Oostenrijk walste de minister van Buitenlandse Zaken op haar bruiloft met eregast Poetin, in Hongarije werden pers en rechtsspraak verder afgeknepen, en terwijl de EU een artikel 7-procedure tegen Hongarije opstartte ging Orbán brutaalweg op bezoek in Moskou. Italië dreigde de afdracht aan Brussel te staken als er niet een gezamenlijke oplossing kwam voor bootmigranten en lapte kort daarop de Europese begrotingsdiscipline aan zijn laars, opgeluisterd met lichtzinnige dreigementen over een exit.

Het Europese stichtingsverhaal ‘nooit meer oorlog, nooit meer Auschwitz’ houdt helaas niet langer stand in een wereld die per definitie vergeetachtig is. Maar wat bindt ons dan wel in Europa, als Holocaust en economie niet meer voldoen? Die vraag kan alleen beantwoord worden met en door de cultuur. Maar, schrijft Robert Menasse in zijn pamflet *De Europese koerier*, zijn nu juist niet alle ‘pogingen een cultuurbegrip over het economische project heen te spannen mislukt, ja zelfs belachelijk mislukt?’ Juist de cultuurafdeling van de Europese Commissie, die de liefde voor een verbindend cultureel narratief zou moeten voeden, is volgens Menasse een Brussels stiefkind. Een dienst met nauwelijks

bevoegdheden en zonder budget, zonder betekenis derhalve: geen wonder dat er in de grote EU-landen geen commissaris te vinden is die met cultuur wil worden belast. Toen er eens een Oostenrijkse commissaris voor die post werd genoemd, kopte de grootste krant van het land: ‘WE WORDEN MET CULTUUR AFGESCHEEPT!’

‘Dat was grappig,’ schrijft Menasse. ‘En treurig.’

Waar de EU uit negatie is geboren (‘nooit meer oorlog, nooit meer Auschwitz’), leek het mij zinvol om mijn dochters te laten zien dat ze leven in een continent als een schatkamer, waar geweldig veel is om van te houden, wat betreft zowel ideeën als verhalen en bouwwerken. In Pompeï wilde ik ze *La casa della Nave Europa* laten zien, waar iemand tweeduizend jaar geleden een schip op de muur tekende en daar HUROPA boven schreef. Maar het *Huis van het Schip Europa* was dicht voor restauratie – zoveel symboliek was bijna niet te verdragen.

Het schip Europa (2)

Ik nam voor vier dagen mijn intrek in een Gents hotel en kwam mijn kamer al die tijd nauwelijks uit. Ik had een rolkoffer met boeken bij me en die moesten allemaal gelezen. Elke avond sprak ik met schrijvers, journalisten en politici over literatuur – ik gedroeg me kortom als volwaardig lid van een ontwortelde internationale klik van mensen die nergens een plek hebben waar ze zijn opgegroeid, maar die vandaag in Berlijn wonen, morgen desnoods in Brussel, overmorgen in Parijs, in Praag of in Wenen of Londen en die zich overal thuis voelen.

De oplettende lezer merkte al op dat de laatste veertig woorden niet van mij afkomstig zijn – ze werden in 1933 door Adolf Hitler uitgesproken tijdens een rede in de Siemens-fabriek in Berlijn. Na zijn opsomming van Europese hoofdsteden roept iemand in het publiek luid en duidelijk ‘Juden!’ Hitler reageert niet, zoals op het beeldmateriaal op YouTube is te zien, en vervolgt zijn tirade tegen de verfoeide klasse van kosmopolitische parasieten.

Het is deze toespraak die Alexander Gauland, fractievoorzitter van de Alternative für Deutschland, voor ogen moet hebben gehad toen hij in de *Frankfurter Allgemeine Zeitung* de ‘gemonialiseerde klik’ de maat nam die cultureel en politiek de lakens uitdeelt – ‘en als ze van Berlijn naar Lon-

den of Singapore verhuizen om van werk te veranderen, vinden ze overal dezelfde appartementen, huizen, restaurants, winkels en privéscholen?

Historici wezen op de overeenkomst tussen Gaulands essay en Hitlers toespraak. Gauland ontkende. Ook fascisten worden liever niet voor fascist uitgemaakt.

Waar veel geschiedenis is, klinkt veel echo. Het echoot luid in Duitsland, het is goed te verstaan allemaal. Het klinkt ook in België, waar tijdens mijn verblijf lokale en provinciale verkiezingen werden gehouden. In het Vlaamse gewest wonnen niet alleen de groenen en het Vlaams-nationalistische N-VA van Bart de Wever terrein, maar ook het Vlaams Belang. In Ninove kreeg het onder de naam Forza Ninove veertig procent van de stemmen. Op een plein vierden aanhangers de overwinning met de Hitlergroet, anderen in de menigte droegen Wehrmacht- en nazi-insignes. Omdat moderne rechtsradicalen er steeds vaker uitzien als make-lars, was het een beetje een opluchting dat deze knokploeg er ook traditioneel rechtsradicaal uitzag, met uitgelopen tatoeages en zichtbaar tandbederf.

Misschien moeten we het fascisme intussen beschouwen als een courante Europese politieke stroming, die nu eens hier en dan weer daar opduikt. Soms in pure vorm, soms verdund; in eigen land kruidt Thierry Baudet zijn gedachtegoed met snufjes fascisme – theelepeltje boreaal Europa erbij, mespuntje homeopathische verdunning niet vergeten.

In mijn hotelkamer intussen las ik Joseph Roth, voor wie het hotelwezen het model van goed leven was, een vrijplaats waar een verlicht soort kosmopolitisme heerste en eng na-

tionalisme geen plaats had. ‘Bevrijd van de beperktheid van hun liefde voor hun geboorteland,’ schreef hij over de hotelpopulatie, ‘verlost van de mufheid van hun patriottische gevoelens, voor een poos verlost van hun nationale hoogmoed, komen de mensen hier bij elkaar en schijnen tenminste wat zij altijd zouden moeten zijn: wereldburgers.’

Een weerklank daarvan vond ik weer in *De Europese koerier*, het pro-Europese pamflet waarin de Oostenrijker Robert Menasse een verrassend portret schetst van Brusselse ambtenaren.

Vaak zijn ze in hun werk, hun levensontwerp al iets wat bepaald aantrekkelijk genoemd mag worden, namelijk echte Europeanen: meertalig, hooggekwalificeerd, verlicht, geworteld in de cultuur van hun herkomst, maar wel bevrijd van het irrationele van een zogeheten nationale identiteit.

(Vertaling Paul Beers)

Echoput Europa.

Het liefst zou ik het oude continent beschouwen als een gastvrij hotel, maar het beeld is te lichtzinnig. Juister is om Europa te beschouwen als een schip, zoals het *Nave Europa* op de muur van een Romeinse villa in Pompeï. We kunnen er niet af. Hetzelfde schuitje, zogezegd.

Piemeltje

De cartoonvogels Fokke en Sukke bestonden 25 jaar, maar wie Fokke is en wie Sukke weet ik nog altijd niet, zoals ik ook Theodor Holman en Max Pam niet uit elkaar kan houden. In Pakhuis de Zwijger te Amsterdam werden de makers van de cartoon toegesproken door vrienden en bewonderaars. Mij was gevraagd om iets te zeggen over de grenzen van de grap, omdat ik daar nogal hardhandig mee te maken had gehad.

In de zomer van 2018 werd ik op een VNG-congres in Maastricht door Twan Huys geïnterviewd over criminaliteit in de grensstreek en de bedreigingen waarmee burgemeesters te kampen hebben, een ernstig onderwerp waar we met gepaste ernst over spraken. En nu de pers ook al, zei Huys, een verwijzing naar de aanslag op *De Telegraaf* die nacht. Omdat ik een beetje genoeg had van mijn eigen ernst zei ik: ‘Dat werd tijd.’

Drie woordjes, indachtig de definitie van satiricus Jean Paul: ‘*Bondigheid* is het lichaam en de ziel van de grap, sterker nog, is haarzelve.’ Niet eens een echte grap was het, zoals Reid, Geleijnse en Van Tol ze maken, een polemische kwinkslag eerder.

Hoe dan ook, er werd wat gelachen en voort ging het gesprek in een ritme van luim en zwaarte – een *geslaagd* item

kortom, de drieduizend burgemeesters en wethouders hadden waar gekregen voor hun gemeenschapsgeld.

Onderweg naar huis kreeg ik een verslaggever van *De Telegraaf* aan de lijn: of ik had gezegd wat ik had gezegd en of de burgemeesters daarom hadden gelachen en geklapt. Geduldig stond ik hem te woord: dat het een grap was die ook beslist als grap was verstaan, meer moest hij daar niet achter zoeken, maar toen hij me die middag voor de derde keer belde, begreep ik dat het ze op de redactie ernst was met de krenking, ze gingen er echt werk van maken.

De volgende dag vond ik mezelf terug over pagina twee en drie van *De Telegraaf*. De minister van Binnenlandse Zaken vond het hoogst ongepast allemaal, Geert Wilders wilde alle lachende burgemeesters ontslaan.

Omdat ik om hygiënische redenen niet meer op sociale media rondneus, ging het gekrakeel in de dagen daarop grotendeels aan me voorbij, maar op een avond zei mijn echtgenote dat ze in mijn kielzog een ‘smerige linkse tyfushoer’ werd genoemd en dat er werd opgeroepen om ons huisadres op te sporen en openbaar te maken, plus nog een paar honderd tweets van mensen die me op mijn kale kankerbek wilden slaan en me een langzame, pijnlijke dood toewensten; nou ja, de gebruikelijke smeerlapperij kortom van mensen die dat verwarren met vrijheid van meningsuiting.

De Telegraaf spuwde liefst achttien keer haar gal over mijn grapje in nieuwsberichten, columns en commentaren, tegen een kleine veertig keer over de aanslag zelf; toen de verslaggever me voor de vierde keer belde, informeerde ik of ze misschien slachtoffer waren geworden van een grap in plaats van een aanslag.

Mijn kwinkslag van bamboe, papier en touw was zwaar als een aambeeld terug naar de aarde gevallen. Eerst werd de grap een karikatuur, toen stak hij de grens over van het komische naar de ernst – een onherstelbare falsificatie. Intussen deed *Telegraaf*-hoofdredacteur Paul Jansen uit naam van de persvrijheid een beroep op de hoofdredacteur van *NRC* om mij nog voor ik mijn eerste stuk geschreven had te ontslaan als columnist. Uit naam van de persvrijheid een stukjeschrijver het zwijgen willen opleggen; misschien kon iemand hem de tegenstrijdigheid uitleggen?

Paul Jansen is een willige slaaf van zijn krenking – hij beantwoordt de grap met een beroepsverbod, het bagatel met een vendetta.

Nu goed, dat het misschien niet zo'n heel goede grap was, begreep ik toen Youp van 't Hek de zaterdag erop schreef hij 'm graag had gemaakt.

Het zijn de tijden niet voor dubbelzinnigheid en ironie. De stijlmiddelen worden niet meer verstaan. Om ons in onze digitale communicatie te behoeden voor het misverstand, zetten we smileys in. Smileys zijn de disclaimer van de grap. Op een podium hebben we die disclaimer niet, maar in mijn eerste dagen als vijand van de persvrijheid was ik liever een eend of een kanarie geweest, veilig begrensd door de omtrek en de context van een cartoon. Het kleine piemeltje had ik graag op de koop toe genomen.

Heldenreis

‘Toen hij in 2004 een granaat gooide naar een arrestatieteam, wilde hij sterven als martelaar. Nu is hij een ander mens.’ Dit had de trailer van een Amerikaanse speelfilm kunnen zijn (aanzwellend orkest, de sonore stem van Don ‘In a world’ LaFontaine), maar stond gewoon in *de Volkskrant*. Janny Groen maakte een indrukwekkend portret van ex-jihadist Jason Walters, lid van de Hofstadgroep en veroordeeld tot vijftien jaar cel.

Walters’ verhaal kan worden verteld aan de hand van de namen die hij droeg. Als bekeerling nam hij in zijn tienerjaren de naam Abu Mujahied Amriekie aan. Onder die naam bereidde hij terroristische aanslagen voor. Bij de inval door een arrestatieteam verwondde hij vier agenten met een handgranaat.

Na zijn arrestatie begon zijn leven als initiaal: als Jason W. kennen we hem uit de krant. Het grootste deel van zijn straf zat hij uit op de Terroristische Afdeling in Vught, waar hij mettertijd deradicaliseerde.

Na dertien jaar cel had hij zijn volledige naam terugverdiend; als Jason Walters geeft hij nu inzicht in de gedachte-wereld en drijfveren van geradicaliseerde jongeren.

‘Ik weet niet,’ schrijft filosoof Emil Cioran in *Geschiedenis en utopie*, ‘of ik iemand die vóór zijn dertigste niet de fascinatie van alle vormen van extremisme heeft ondergaan moet

bewonderen of verachten, hem als een heilige of een kadaver moet beschouwen.’ Over de bloeddorst van jongemannen schrijft Cioran:

Geef hun de hoop óp, of de gelegenheid voor een moordpartij en zij zullen je blindelings volgen. Aan het eind van de puberteit is men per definitie fanatiek; ik ben het zelf ook geweest, tot in het belachelijke.

(Vertaling Edu Borger)

De Roemeen Cioran was, voor hij zijn heil vond in de filosofie, in de jaren dertig lid geweest van de protofascistische IJzeren Garde.

De religieuze ontgiftiging van Jason Walters begint met een paradox. ‘De kiem van mijn deradicalisering ligt in de vroomheid,’ zegt hij. Hij leest de Koran, bestudeert de traditie, bidt en vast om de andere dag, maar gaandeweg slaat de verveling toe. Hij heeft behoefte aan nieuwe boeken en krijgt toestemming om te gaan studeren. Van de natuurwetenschappen leert hij dat aardbevingen geen straf zijn van God maar een gevolg van plaattektoniek, via de geesteswetenschappen komt hij uit bij *De Staat* van Plato. ‘Ik heb het boek wel zeven of acht keer gelezen. Het bevrijdde mij van de angst zelf na te denken. Ik ontdekte de filosofie. Dat was liefde op het eerste gezicht. Over alle levensvragen waar ik van jongs af aan mee worstelde – wat is waarheid, wat is zijn – wordt al eeuwen nagedacht. Antwoorden worden geformuleerd, onderuitgehaald en opnieuw doorgedacht. Ik wist niet dat het bestond. Waarom had niemand mij dit verteld?’